

พลวัตของจุดหมายทางการท่องเที่ยวในจังหวัดพิษณุโลก

ระหว่างปี พ.ศ. 2500-2550*

บุญยสฤษฎ์ อเนกสุข¹และวสิน ปัญญาวุธตระกูล²

¹ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร

²ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอพลวัตของจุดหมายทางการท่องเที่ยวในระหว่างปี พ.ศ. 2500-2550 เพื่ออธิบายจุดหมายทางการท่องเที่ยวของจังหวัดพิษณุโลกว่าแท้จริงแล้วอยู่ในรูปแบบใด และมีเงื่อนไขหรือบริบทใดบ้างที่ประกอบสร้างให้จังหวัดพิษณุโลกเป็นเมืองแห่งการท่องเที่ยว โดยพบว่าจุดหมายทางการท่องเที่ยวในจังหวัดพิษณุโลกเกิดขึ้นอย่างเป็นทางการนับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2520 เป็นต้นมาจากแผนพัฒนาการท่องเที่ยว ฉบับที่ 4 ในรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมและการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ โดยก่อนหน้านี้แหล่งท่องเที่ยวเป็นส่วนหนึ่งของการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง การคมนาคม และการค้าจากการเป็นศูนย์กลางของภาคเหนือตอนล่าง จึงไม่ใช่จุดหมายที่แท้จริง นอกจากนี้ นโยบายปีท่องเที่ยวไทยในปี พ.ศ. 2530 ยังทำให้การประดิษฐ์สินค้าทางการท่องเที่ยวในจังหวัดพิษณุโลกขยายตัว ภายใต้เงื่อนไขที่ถูกกำหนดโดยกลุ่มทุนทางการท่องเที่ยวภายนอกและกระแสนิยมในโลกตะวันตก โดยขณะนี้โลกาภิวัตน์จึงมีบทบาทต่อการสร้างภาพลักษณ์ทางการท่องเที่ยวในจังหวัดพิษณุโลกที่ผันแปรไปตามความต้องการของกลุ่มทุนและกระแสความนิยม ซึ่งทำให้จุดหมายทางการท่องเที่ยวของจังหวัดพิษณุโลกยังเลื่อนรางจนถึงปัจจุบัน

คำสำคัญ พลวัตการท่องเที่ยว รูปแบบการท่องเที่ยว ผลกระทบทางการท่องเที่ยว โลกาภิวัตน์

Dynamics of Tourism Destinations in Phitsanulok Province

Between 2500 - 2550 B.E.

Boonyasarit Aneksuk¹ and Wasin Punyavuttrakul²

¹ Department of History, Faculty of Social Sciences, Naresuan University

² Department of History, Faculty of Social Sciences, Naresuan University

Abstract

This article aims to present the dynamics of tourism goals between the year 1957 to 2007 (B.E. 2500-2550). Based on the aforementioned aims, the article explains tourism in Phisanulok

* บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของรายงานการวิจัยเรื่อง "การพัฒนา รูปแบบและผลกระทบทางการท่องเที่ยวในจังหวัดพิษณุโลกเพื่อรองรับนักท่องเที่ยวชาวไทยและนักท่องเที่ยวในกลุ่มอาเซียน" สนับสนุนงบประมาณโดยกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) และมหาวิทยาลัยนเรศวร

province in the following dimensions: the exact tourism approaches as well as the conditions and contexts advocating its potential as a tourist destination. The study reveals that the tourism goals of the province have been generated since 1977 (B.E. 2520) under the umbrella of the strategic plans of tourism development No.4 concerning cultural tourism and eco-tourism issues. Previously, tourist attractions were part of the changes attempting to turn Phisanulok into a hub of politics, transportation and trade in Lower Northern Thailand. Therefore, the tourism goals are still vague. Furthermore, with the tourism policies of 1987 (B.E. 2530)—under the conditions of external-tourism investment and Western popularity, the artificial-tourism trends were expanded in the province. As a result, it implies that globalization plays a crucial role in determining the tourism image of the province—being varied in accordance with the external investment and popularity, consequently creating, until now, unclear tourism goals for the province.

Keywords: Dynamics of Tourism, Tourism Type, Tourism Product, Glocalization

1. บทนำ

ตลอดทศวรรษ 2550 ภาพลักษณ์ (Image) ทางการท่องเที่ยวของจังหวัดพิษณุโลกได้ถูกนำเสนอให้มีจุดหมายการท่องเที่ยว (Tourism Destination) ที่แตกต่างกัน กล่าวคือในช่วงต้นทศวรรษจังหวัดพิษณุโลกถูกนำเสนอให้เป็นจุดหมายปลายทางการท่องเที่ยวมรดกโลก¹ ประกอบด้วยวัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร วัดราชบูรณะ วัดนางพญา วัดเจติยยอดทอง วัดจุฬามณี ศาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช และการท่องเที่ยวเชิงนิเวศได้แก่อุทยานแห่งชาติทุ่งแสลงหลวง ผ่านโครงการพัฒนาด้านการท่องเที่ยวปี พ.ศ. 2551-2554 ของกระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬาที่ประกาศให้จังหวัดพิษณุโลกอยู่ใน “กลุ่มท่องเที่ยว 14 คลัสเตอร์ (Cluster)” ในฐานะกลุ่มท่องเที่ยวมรดกโลกเชื่อมโยงการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ อีกทั้งยังเป็น “...เมืองศูนย์กลางของอนุภูมิภาคนี้...”² ที่มีเมืองบริวารได้แก่จังหวัดตาก สุโขทัย กำแพงเพชร พิจิตร พิษณุโลก นครสวรรค์ อุทัยธานี และพระนครศรีอยุธยา (สำนักงานจังหวัดอ่างทองกลุ่มงานข้อมูลสารสนเทศและการสื่อสาร, 2556)

ในช่วงปลายทศวรรษ 2550 ภาพลักษณ์ของการท่องเที่ยวจังหวัดพิษณุโลกกลับมีรายละเอียดที่แตกต่างจากนโยบายข้างต้น เห็นได้จากแผนพัฒนาการท่องเที่ยวแห่งชาติ พ.ศ. 2555-2559 ที่แม้จะยังคงฐานะให้จังหวัดพิษณุโลกเป็นกลุ่มท่องเที่ยวมรดกโลกเชื่อมโยงการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ แต่มิได้ให้ความสำคัญต่อจังหวัดพิษณุโลกในฐานะเมืองศูนย์กลางของภูมิภาคว่าเป็นเพียงเมืองที่มีแหล่งท่องเที่ยวรองซึ่งสามารถเชื่อมโยงกับแหล่งท่องเที่ยวอื่นๆ

¹ เป็นคำที่โครงการพัฒนาด้านการท่องเที่ยวปี พ.ศ. 2551-2554 ของกระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬาใช้ ซึ่งมีความหมายครอบคลุมแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม เช่น วัดวาอาราม และโบราณสถาน

ในภาคเหนือตอนล่างและอนุภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง (Greater Mekong Subregion: GMS) (คณะกรรมการนโยบายการท่องเที่ยวแห่งชาติ, 2554, น. 82) โดยถูกจำกัดเหลือเพียงภาพลักษณ์ของแหล่งท่องเที่ยวเชิงธรรมชาติเท่านั้น

นอกจากนี้ “นโยบายปีท่องเที่ยววิถีไทย (2015 Discover Thainess)” ในปี พ.ศ. 2558 ได้กำหนดจุดหมายทางการท่องเที่ยวของจังหวัดพิษณุโลกให้เหลือเพียงแค่ชมดอกไม้ที่อุทยานแห่งชาติภูหินร่องกล้า (การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2558) ขณะที่ “โครงการ 12 เมืองต้องห้าม...พลาด Plus” ในปี พ.ศ. 2559 ก็ได้นำเสนอเส้นทางที่เรียกว่า “เพชรบูรณ์-พิษณุโลก ภูดอกไม้สายหมอก” เพื่อเชื่อมโยงจุดหมายทางการท่องเที่ยวระหว่างจังหวัดเพชรบูรณ์กับพิษณุโลก ในแหล่งท่องเที่ยวของทั้งสองจังหวัด เช่น ภูทับเบิก เขาค้อไร่กะหล่ำปลี อุทยานแห่งชาติทุ่งแสลงหลวง อุทยานแห่งชาติภูหินร่องกล้า และเส้นทางท่องเที่ยวตลอดถนนสายมิตรภาพ (หรือ Route 12) (พิษณุโลกฮอตนิวส์, 2558) โดยมีได้กล่าวถึงการเป็นแหล่งท่องเที่ยวมรดกโลกภาพลักษณ์ทางการท่องเที่ยวของจังหวัดพิษณุโลกจึงลดความสำคัญลงเป็นเพียงเมืองท่องเที่ยวรองอีกด้วย

ปรากฏการณ์ทางการท่องเที่ยวที่มีต่อจังหวัดพิษณุโลกดังกล่าว ก่อให้เกิดคำถามที่น่าสนใจว่า แท้ที่จริงแล้วจังหวัดพิษณุโลกมีภาพลักษณ์ในฐานะการเป็นเมืองแห่งการท่องเที่ยว (City of tourism) ที่มีจุดหมายทางการท่องเที่ยวชัดเจนในฐานะแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมหรือการท่องเที่ยวเชิงนิเวศมาตั้งแต่แรกตั้งเช่น เชียงใหม่ ภูเก็ต หรือแม้แต่จังหวัดสุโขทัยหรือไม่ อีกทั้งมีเงื่อนไขหรือบริบทใดบ้างที่ทำให้จังหวัดพิษณุโลกถูกประกอบสร้าง (Construct) ให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว

บทความนี้มีวัตถุประสงค์ที่จะนำเสนอพลวัตของจุดหมายทางการท่องเที่ยวในระหว่างปี พ.ศ. 2500-2550 โดยแบ่งตามความเปลี่ยนแปลงสำคัญของแต่ละช่วงเวลา ทั้งความเปลี่ยนแปลงด้านอุปสงค์ อาทิ รสนิยมของนักท่องเที่ยว ความสนใจของตลาด พฤติกรรมนักท่องเที่ยว ฯลฯ ตลอดจนความเปลี่ยนแปลงด้านอุปทาน อาทิ รูปแบบและกิจกรรมการท่องเที่ยว สิ่งอำนวยความสะดวก ความเหมาะสมของแหล่งท่องเที่ยว ฯลฯ เพื่ออธิบายจุดหมายทางการท่องเที่ยวของจังหวัดพิษณุโลก อีกทั้งเพื่อเชื่อมโยงบริบทในการประกอบสร้างให้จังหวัดพิษณุโลกเป็นเมืองแห่งการท่องเที่ยว อันจะนำไปสู่การตอบคำถามที่ว่าจังหวัดพิษณุโลกถูกขนานนามให้เป็นเมืองแห่งการท่องเที่ยวหรือไม่ และจะสามารถกำหนดภาพลักษณ์ของการท่องเที่ยวจังหวัดพิษณุโลกที่ชัดเจนในอนาคตได้อย่างไรบ้าง

2. พิษณุโลกก่อนปี พ.ศ. 2500: การท่องเที่ยวยุคก่อนสงครามเย็น

จังหวัดพิษณุโลกมีความสำคัญทางด้านการเมืองและเศรษฐกิจมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย กระทั่งในช่วงรัตนโกสินทร์จังหวัดพิษณุโลกก็ยังดำรงความสำคัญในฐานะหัวเมืองเอกทางด้านการทหาร การคมนาคมขนส่งและการค้าทางน้ำจากแม่น้ำน่านเพื่อขนส่งสินค้าในเส้นทางกรุงเทพฯ กับล้านนา (ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระยา, 2513, น. 160) เส้นทางมะละแหม่งประเทศสาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมาร์ จนถึงจังหวัดอุตรดิตถ์ และเส้นทางหลวงพระบางประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวจนถึงกรุงเทพฯ ก่อนการเกิดเส้นทางรถไฟสายเหนือในปี พ.ศ. 2450 (ภัทรา ศักดิ์ศรีพานิชย์, 2554, น. 19-20)

การเป็นศูนย์กลางของการคมนาคมและการค้าส่งผลให้เมื่อมีผู้เดินทางมาถึงจังหวัดพิษณุโลกจะต้องมาสักการะพระพุทธรชินราชซึ่งประดิษฐานอยู่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุในฐานะสิ่งศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่เมือง โดยเฉพาะพระมหากษัตริย์นับตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึงปัจจุบันเมื่อเสด็จพระราชดำเนินมายังเมืองพิษณุโลกจะทรงสักการะพระพุทธรชินราชเกือบทุกพระองค์พระพุทธรชินราชจึงนับว่าเป็นพระพุทธรูปสำคัญประจำจังหวัดพิษณุโลกที่ผู้เดินทางทุกสถานะ เพศ และวัยต่างรู้จักและให้ความเคารพจนอาจกล่าวได้ว่าการสักการะพระพุทธรชินราชเปรียบเสมือนจุดหมายของผู้เดินทางมายังจังหวัดพิษณุโลกนั่นเอง

ตัวอย่างที่เห็นได้อย่างชัดเจนก็คือ ในปีพ.ศ. 2448 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพร้อมด้วยสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชสยามมกุฎราชกุมาร ซึ่งต่อมาคือพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดเส้นทางรถไฟที่สถานีบ้านพาศี ณ มณฑลนครสวรรค์ ในการเสด็จเปิดทางรถไฟในคราวนั้น ได้โปรดฯ ให้สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ เสด็จประพาสหัวเมืองมณฑลพายัพเพื่อจะให้ทรงคุ้นเคยกับราชการหัวเมืองประเทศราชที่ห่างไกลออกไป และสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ ได้ทรงพระราชนิพนธ์ “ลิลิตพายัพ” ภายหลังเสด็จไปสักการะพระพุทธรชินราช ความว่า

“...ปฏิมางามเลิศล้วน	งามเจริญ เนตรรีนา
ยิ่งพิศหนักยิ่งเพลิน	เปลิดแท้
หาคำเพื่อสรรเสริญ	พระห่อน พอเลย
งามหมดหาที่แก้	บ่ได้แห่งใด
ยามเนตรสบแรกนั้น	เปรียบดัง
ได้สดับศัพท์เวงวัง	วิเวกขึ้น
ดูเพลงเสนาะประทั่ง	ประทะสอด
ยิ่งพิศจิตตียิ่งตื่น	พากย์ด้วยยินดี...”

(มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ, 2516, น. 21)

ในเวลาต่อมา พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งดำรงพระอิสริยยศเป็น สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ ยังได้พระราชทานนิพนธ์ “เที่ยวเมืองพระร่วง” จากการเสด็จประพาส เมืองเหนืออันหมายถึงบริเวณภาคเหนือตอนล่าง (จิราภรณ์ สถาปนาวรรณนะ และคณะ, 2554, น. 4-5) ในระหว่างวันที่ 4 มกราคม พ.ศ. 2450 – วันที่ 9 มีนาคม พ.ศ. 2450 โดยพระราชทานนิพนธ์ “เที่ยวเมืองพระร่วง” เป็นการแนะนำสถานที่เพื่อการท่องเที่ยวซึ่งจะ “...เป็นเครื่องเตือน...ว่าถ้าแม่อยากจะทำในเมืองไทยก็พอจะหาที่เที่ยวได้อยู่บ้าง” (มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ, 2496, น. 18) โดยนัยนี้จังหวัดพิษณุโลกจึงถูกประกอบสร้างให้เป็นจุดหมายการท่องเที่ยวที่เป็นการเดินทางเพื่อการพักผ่อนหย่อนใจและแสวงหาประสบการณ์ใหม่นับตั้งแต่ พ.ศ. 2450 นี้เอง

อย่างไรก็ดี ภาพลักษณ์ทางการท่องเที่ยวของจังหวัดพิษณุโลกอาจไม่ชัดเจนเท่าใดนัก เห็นได้จากในพระราชทานนิพนธ์เที่ยวเมืองพระร่วงที่ทรงมีพระราชปรารภถึงจังหวัดพิษณุโลกว่า “...เมืองก็ใหญ่ แต่ช่างมีชิ้นที่ดีๆ เหลือน้อยจริง ๆ...” (มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ, 2496, น. 234) แต่ครั้งเมื่อทอดพระเนตรพระพุทธรชินราชแล้วกลับทรงแสดงความชื่นชมไว้ว่า

“...แต่มีชิ้นสำคัญอยู่ที่จะแก้หน้าของเมืองได้ดียังยิ่ง กล่าวคือ พระพุทธรชินราช...ถ้าพระพุทธรชินราชยังอยู่ที่พิษณุโลกตราบดี เมืองพิษณุโลกยังคงเป็นเมืองที่ควรไปเที่ยวอยู่ตราบนั้น ถึงในเมืองพิษณุโลกจะไม่มีชิ้นดีอะไรเหลืออยู่เลย ขอให้มีแต่พระพุทธรชินราชเหลืออยู่แล้ว ยังคงจะรอดได้อยู่เสมอว่ามีของควรดูควรชมอย่างยั้งอย่างหนึ่งในเมืองเหนือ หรือจะว่าในเมืองไทยทั้งหมดก็ได้...”

(มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ, 2496, น. 234-235)

กล่าวได้ว่า การที่พระราชทานนิพนธ์เที่ยวเมืองพระร่วงกล่าวถึงความงดงามของพระพุทธรชินราชในมิติของพระพุทธรูปที่ “...ควรดูควรชมอย่างยั้งอย่างหนึ่งในเมืองเหนือ หรือจะว่าในเมืองไทยทั้งหมด...” นับเป็นหัวใจสำคัญของการท่องเที่ยวในความหมายปัจจุบัน เนื่องมาจากมิใช่การเดินทางเพื่อสักการะพระพุทธรชินราชในฐานะพระคู่บ้านคู่เมืองเท่านั้น แต่ยังเป็นการเดินทางมาชมความงดงามของพระพุทธรูปอันเป็นการพักผ่อนหย่อนใจและแสวงหาประสบการณ์ใหม่ โดยนัยนี้พระพุทธรชินราชจึงอาจนับเป็นจุดหมายทางการท่องเที่ยวในยุคแรกนั่นเอง

พระราชทานนิพนธ์เที่ยวเมืองพระร่วงยังได้กล่าวถึงการเสด็จไปบวงสรวงเทพารักษ์ที่ศาลในพระราชวังจันทน์ซึ่งสมมติแทนองค์สมเด็จพระนเรศวรมหาราช (คณะลูกเสือจังหวัดพิษณุโลก,

2514, น. 92) พร้อมกับทอดพระเนตรแนวกำแพงพระราชวังและวัดสระสองห้องซึ่งอยู่ในเขตพระราชวังจันทร์และเสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตรวัดจุฬามณีอีกด้วย

ภาพลักษณ์ทางการท่องเที่ยวของจังหวัดพิษณุโลกในครั้งแรก แม้ไม่มีสิ่งใดน่าสนใจ เพราะขาดจุดหมายสำคัญอีกทั้งความสนใจของนักท่องเที่ยวในอดีตเป็นเพียงการเดินทางผ่านไปเพื่อกิจกรรมทางการค้าที่จังหวัดใกล้เคียง หรือหากท่องเที่ยวก็อาจไปยังแหล่งท่องเที่ยวอื่นที่สามารถดึงดูดความสนใจได้มากกว่า ดังปรากฏในอนุสาร อ.ส.ท. ขององค์การส่งเสริมการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ซึ่งมีบทความที่ชื่อว่า “หกชั่วโมงที่...พิษณุโลก” เมื่อปี พ.ศ. 2506 ที่กล่าวว่าจังหวัดพิษณุโลกเป็นจังหวัดหนึ่งซึ่งนักท่องเที่ยว “...ผ่านไปเที่ยวสุขุขทัยเท่านั้น...” (อนุวิทย์ เจริญศุกกุล, 2506, น. 34) แต่การมีพระพุทธรชินราชทำให้ “...เมืองพิษณุโลกยังคงเป็นเมืองที่ควรไปเที่ยวอยู่ตราบนั่น...” จึงทำให้ภาพลักษณ์ทางการท่องเที่ยวของจังหวัดพิษณุโลกอยู่ในรูปแบบการท่องเที่ยวเพื่อแสวงบุญ (Pilgrim Tourism) โดยมีจุดหมายทางการท่องเที่ยวได้แก่พระพุทธรชินราช

ในขณะเดียวกัน เมื่อพิจารณาการท่องเที่ยวในระดับชาวบ้านแล้ว แม้จะยังมีความสัมพันธ์กับพระพุทธรชินราชแต่ก็อยู่ในรูปแบบงานเทศกาลพื้นบ้าน อันได้แก่ งานสมโภชพระพุทธรชินราชจังหวัดพิษณุโลก หรือ “งานวัดใหญ่” ซึ่งจัดอยู่ในรูปแบบของการท่องเที่ยวเชิงเทศกาล (Festival Tourism) ทั้งนี้อาจจำแนกงานสมโภชพระพุทธรชินราชออกได้เป็น 2 กลุ่ม กล่าวคือ กลุ่มการสมโภชพระพุทธรชินราชเฉพาะกิจ จัดขึ้นเพื่อสมโภชพระพุทธรชินราชภายหลังการบูรณะศาสนาวัดอุหรือศาสนสถานภายในวัดแล้วเสร็จ เห็นได้จากในปี พ.ศ. 2376 หลวงอุดมและนางทับได้จัดงานสมโภชพระพุทธรชินราชภายหลังการปฏิสังขรณ์พระวิหารแล้วเสร็จ (สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, 2547, น. 124) เป็นต้น

ขณะที่งานสมโภชพระพุทธรชินราชอีกประเภทหนึ่ง ได้แก่ การเป็นเทศกาลประจำปีในฐานะจุดหมายทางการท่องเที่ยว ทั้งนี้นงานวัดใหญ่ในกลุ่มนี้จัดขึ้นเป็นครั้งแรกภายหลังการบูรณะวัดพระศรีรัตนมหาธาตุเมื่อปี พ.ศ. 2476 ซึ่งต้องใช้งบประมาณจำนวนมากทำให้ต้องยืมเงินจากกระทรวงธรรมการ และต้องคืนงบประมาณหลังจากการบูรณะหลังการบูรณะวัดเป็นที่เรียบร้อย คณะกรรมการวัดพระศรีรัตนมหาธาตุจึงมีแนวคิดที่จะจัดงานสมโภชพระพุทธรชินราชในปีพ.ศ. 2477 เพื่อขอรับบริจาคเงินจากผู้มาเที่ยวงานเพื่อนำเงินคืนกระทรวงธรรมการ กระทั่งได้รับความนิยมจากนักท่องเที่ยวจนถึงปัจจุบัน

งานสมโภชพระพุทธรชินราชนับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2477 เป็นต้นมาได้รับความนิยมจากผู้มาเที่ยว เนื่องจากมีกิจกรรมบันเทิงซึ่งหาชมได้ยากในท้องถิ่น อาทิ การแสดงและการละเล่นกลางแจ้ง เช่น ลำตัด โขน หมอลำ ลิเก หนังกลางแปลง และการแสดงจากโรงเรียนในจังหวัดพิษณุโลก (วรภพ ชาบาง, สัมภาษณ์, 16 มิถุนายน 2558; ธงทอง จันทรางศุ, 2554, น. 53)

รวมถึงการขายสินค้าที่ผู้มาเที่ยวทั้งจากจังหวัดพิษณุโลกและจังหวัดใกล้เคียงสามารถเลือกซื้อสินค้าอุปโภคและบริโภคต่างๆ ทั้งที่ผลิตจากจังหวัดพิษณุโลก และสินค้าจากกรุงเทพมหานคร (ธนพงษ์ บุญญะฤทธิ, สัมภาษณ์, 25 มีนาคม 2558) เช่น ผ้านวม ผ้าถุง เสื้อผ้าตามสมัยนิยม ถ้วยชาม ละครชุด พริกแห้ง หัวหอม กระเทียม มะขามหวาน ยาสูบ ฯลฯ (วรภาพ ชาบาง, สัมภาษณ์, 16 มิถุนายน 2558) คล้องกับข้อมูลจากการสัมภาษณ์ จ.ส.อ. ทวี บุรณเขตต์ ผู้มีผลงานดีเด่นทางวัฒนธรรม ประจำปี พ.ศ. 2526 ของกรมส่งเสริมวัฒนธรรม ซึ่งให้ภาพของงานนมัสการพระพุทธชินราชเป็นในฐานะเทศกาลพื้นบ้านที่ยิ่งใหญ่ดังนี้

“...ผู้คนจะมากันเยอะแยะ แล้วก็สินค้าที่จะมาขายก็ส่งกันทางรถไฟมา จากเชียงใหม่ ลำปาง มาจากกรุงเทพก็มาทางรถไฟ มาทางเรือก็ขึ้นมา ... แล้วจะมีพ่อค้านำสินค้าไปขายตามท้องถนนต่างๆ ...”

(ทวี บุรณเขตต์, สัมภาษณ์, 5 พฤศจิกายน 2557)

งานสมโภชพระพุทธชินราชจึงมิได้มีเจตนาเป็นจุดหมายทางการท่องเที่ยวสำหรับชาวบ้านในฐานะการเที่ยวชมเทศกาลรื่นเริงโดยตรงแต่เป็นพื้นที่สาธารณะ (Public Spaces) เพื่อการพบปะสังสรรค์ของชาวจังหวัดพิษณุโลกและจังหวัดใกล้เคียงผ่านการทำบุญและงานรื่นเริงภายหลังการบูรณะศาสนสถานและการชมความบันเทิง ตลอดจนเป็นพื้นที่ทางธุรกิจจากการซื้อขายสินค้าต่างถิ่นด้วยเหตุนี้จังหวัดพิษณุโลกในภาพลักษณ์และความทรงจำของคนในอดีตจึงยังคงเป็นเพียงเป็นจังหวัดหนึ่งๆ ที่เดินทางมาเพื่อ “...ผ่านไปเที่ยวสุขุขทัยเท่านั้น...” มากกว่าจะมีความตั้งใจเดินทางท่องเที่ยวโดยตรง

3. พิษณุโลก ปี พ.ศ. 2500-2519: การท่องเที่ยวในยุคสงครามเย็น

ท่ามกลางสถานการณ์ทางการเมืองระหว่างประเทศภายหลังสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ 2 อันก่อให้เกิดสงครามเย็น (Cold War) ในรูปแบบการทำสงครามตัวแทนผ่านการแย่งชิงพันธมิตรในภูมิภาคต่างๆ ทั่วโลก (ศศิธร นพรัตน์, 2553, น. 1) ระหว่างประเทศฝ่ายเสรีนิยมที่นำโดยประเทศสหรัฐอเมริกาและฝ่ายคอมมิวนิสต์ที่นำโดยสหภาพโซเวียตทำให้ประเทศไทยมีความใกล้ชิดกับสหรัฐอเมริกาผ่านความช่วยเหลือในด้านต่างๆ มากขึ้น ทั้งนี้จังหวัดพิษณุโลกนับเป็นอีกจังหวัดหนึ่งที่ได้รับการช่วยเหลือจากสหรัฐอเมริกานับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2500 เป็นต้นมา โดยเฉพาะภายหลังเหตุการณ์ไฟไหม้ครั้งใหญ่ในตัวเมืองเมื่อวันที่ 2 มกราคม พ.ศ. 2500 โดยมีผู้ประสบภัยจำนวน 6,650 คน ครอบคลุมพื้นที่ตัวเมืองพิษณุโลกถึง 75 ไร่ 2 งาน 36 ตารางวา และใช้เวลาดับเพลิงประมาณ 12 ชั่วโมง ส่งผลให้ประเทศสหรัฐอเมริกามาช่วยบูรณะตัวเมืองพิษณุโลกขึ้น

ใหม่ เช่น การวางผังเมือง สร้างถนน ทางเดินเท้า การทำท่อระบายน้ำ ปรับปรุงสนามบิน พิษณุโลกให้มีความทันสมัยกระทั่งกลายเป็นสนามบินพาณิชย์หลัก 1 ใน 8 ของประเทศในขณะนั้น (ภัทรา ศักดิ์ศรีพาณิชย์, 2554, น. 43-44) เพื่อพัฒนาให้จังหวัดพิษณุโลกเป็นศูนย์กลางการคมนาคม ศูนย์กลางการบริการสาธารณสุข ศูนย์กลางการศึกษา ศูนย์กลางการสื่อสาร โทรคมนาคม และศูนย์กลางการค้าและการลงทุน ที่สอดคล้องกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504-2509) (ภัทรา ศักดิ์ศรีพาณิชย์, 2554, น. 67-68) อันนำไปสู่การที่จังหวัดพิษณุโลกถูกกล่าวถึงในฐานะเมืองแห่งการท่องเที่ยวในเวลาต่อมา

ตัวอย่างการเข้ามาช่วยเหลือของประเทศสหรัฐอเมริกา เห็นได้จากการก่อสร้างทางหลวงแผ่นดินสายพิษณุโลก-หล่มสักหรือถนนสายมิตรภาพ ซึ่งในเวลาต่อมาเรียกว่าถนนสาย Route 12 ที่ไม่เป็นเพียงเส้นทางการคมนาคมทางบกเชื่อมต่อกภาคเหนือกับภาคตะวันออกเฉียงเหนือเท่านั้น แต่ยังก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านการท่องเที่ยวของจังหวัดพิษณุโลก เห็นได้จากคำปราศรัยของนาย ยู. อเล็กซิส จอห์นสัน (U. Alexis Johnson) เอกอัครราชทูตสหรัฐอเมริกาประจำประเทศไทยในขณะนั้น ซึ่งกล่าวถึงการขยายตัวด้านการท่องเที่ยวภายหลังการก่อสร้างทางหลวงแผ่นดินสายพิษณุโลก-หล่มสักเมื่อปี พ.ศ. 2504 ไว้ว่า

“...เมื่อข้าพเจ้าได้มาถึงประเทศไทยใหม่ๆ ได้มีการเปิดถนนมิตรภาพ ในครั้งนั้นข้าพเจ้าได้กล่าวว่าการขาดทางหลวงนั้นเป็นอุปสรรคต่อความก้าวหน้าของประเทศ แต่หากได้สร้างทางหลวงให้ดีและเหมาะสมกับภูมิภาคแล้วก็ย่อมจะหมายถึงการเปิดทางทำมาหากิน เปิดโอกาส เพิ่มรายได้ และเพิ่มสิ่งที่ดึงดูดทั้งหลายให้แก่พลเมืองเมื่อคิดถึงถนนมิตรภาพแล้วจะเห็นว่าทางสายนี้ได้ยังผลให้เกิดแล้วตามปณิธานที่ตั้งไว้ ผลที่เกิดขึ้นนี้ยิ่งเสียดายกว่าที่คาดไว้อีก และในครั้งนั้นขอให้หวังกันว่าทางสายตะวันออก-ตะวันตก นี้จะก่อให้เกิดผลเช่นเดียวกัน

แม้ภูมิประเทศที่ก่อสร้างจะมีภูเขาสูงชันขวางอยู่ก็ได้พยายามสร้างทางสายนี้กันจนเสร็จ เป็นโอกาสดีเลิศสำหรับการพัฒนาเศรษฐกิจในภูมิภาคนี้ น้ำก็มีใช้บริบูรณ์ มีที่กว้างสำหรับทำไร่และเลี้ยงสัตว์ ทั้งยังมีป่าที่จะทำการป่าไม้อีกด้วย การเปิดประเทศโดยทางหลวงในครั้งนี้จะเปิดทางทำมาหากิน เปิดโอกาส และเพิ่มรายได้ให้แก่ราษฎร ทางสายนี้ยังเปิดโอกาสให้นักท่องเที่ยวทั้งไทยและชาวต่างประเทศได้เข้าถึงทิวทัศน์และป่าที่งดงามโดยธรรมชาติของประเทศไทย...”

(หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, 2504)

จากข้อความข้างต้น สะท้อนให้เห็นการขยายตัวของถนนสายมิตรภาพที่ส่งผลให้เกิดการเดินทางของนักท่องเที่ยวผ่านเมืองพิษณุโลกเพื่อเชื่อมต่อไปยังจังหวัดต่างๆ ได้แก่ จังหวัดเพชรบูรณ์ เลย และขอนแก่น พร้อมกับเกิดแหล่งท่องเที่ยวตามรายทาง เช่น สวนรุกขชาติสกุณทยาน น้ำตกวังนกแอ่น น้ำตกแก่งซอง น้ำตกปอย น้ำตกแก่งโสภา และทุ่งแสลงหลวง (ปราโมทย์ ทัศนาศูวรรณ, 2520, น. 120-122) จนกระทั่งกลายเป็นภาพลักษณ์ทางการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ (Ecotourism) ในจังหวัดพิษณุโลก ซึ่งน่าจะได้รับความนิยมจากนักท่องเที่ยวเป็นอย่างมากเห็นได้จากงานเขียนของสุลักษณ์ ศิวรักษ์ (2550) ที่กล่าวถึงความงามของ“ผานกนางแอ่น” หรือสวนรุกขชาติสกุณทยาน เมื่อปี พ.ศ. 2512 ไว้ว่า

“...ธรรมชาติภายในบริเวณป่าสักนั้น งดงามยิ่งนัก เหมาะแก่การพักผ่อน ทหาความวิเวก น้ำตกไหลลงมาเป็นถึง ๆ เสียงดังสนั่น แต่ก็น่าฟัง ไม่รบกวนตาเหมือนเสียงในกรุง ต้นไม้ใบหญ้าก็น่าเอ็นดู ร่มรื่นสบายตา ไม่ขัดตาตั้งป่าคอนกรีตในพระนคร...”

(สุลักษณ์ศิวรักษ์, 2550, น. 195)

ภาพยนตร์ฮอลลีวูดนับเป็นส่วนสำคัญในการสร้างภาพลักษณ์ทางการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของจังหวัดพิษณุโลกอีกด้วย เห็นได้จากภาพยนตร์เรื่อง The Ugly American ซึ่งจากในภาพยนตร์ส่วนหนึ่งถ่ายทำบริเวณถนนสายมิตรภาพ ทำให้นักท่องเที่ยวชาวตะวันตกรู้จักแหล่งท่องเที่ยวในจังหวัดพิษณุโลกเพิ่มมากขึ้น (ชนพงษ์ บุญญะฤทธิ์, 2558, สัมภาษณ์, 25 มีนาคม 2558) นำไปสู่การขยายตัวของแหล่งท่องเที่ยวอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวตลอดจนการลงทุนภาคธุรกิจต่างๆ ของจังหวัดพิษณุโลก เช่น โรงแรม จุดแวะพักรถ ทารถโดยสาร ฯลฯ โดยเฉพาะการเปิดบริการของโรงแรมอมรินทร์นครในปี พ.ศ. 2515 เพื่อเป็น “โรงแรมชั้นหนึ่ง” ที่มีจำนวนห้องพักรวม 120 ห้อง (ชนพงษ์ บุญญะฤทธิ์, สัมภาษณ์, 25 มีนาคม 2558) ไม่เพียงแต่ให้บริการนักท่องเที่ยวเท่านั้น แต่ยังเป็นเสมือน“...แหล่งนัดพบแห่งใหม่สำหรับชาวเมืองและกลุ่มนักธุรกิจรุ่นใหม่...” (ภัทรา ศักดิ์ศรีพาณิชย์, 2554, น. 92-94)

การขยายตัวของอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวในจังหวัดพิษณุโลกยังนำไปสู่การปรับเปลี่ยนทัศนคติของการท่องเที่ยวจากการเป็นเมืองผ่านไปจังหวัดสู่เที่ยวสู่การเป็นเมืองท่องเที่ยวมากขึ้น ไม่เพียงแต่การค้นพบแหล่งท่องเที่ยวตามเส้นทางถนนสายมิตรภาพเท่านั้น แต่มีการแสวงหาแหล่งท่องเที่ยวใหม่เพิ่มขึ้นทั้งการต่อยอดกิจกรรมจากเดิม เช่น การชมสถาปัตยกรรมวัดพระศรีรัตนมหาธาตุฯ และการชมพิพิธภัณฑ์พระพุทธรชินราช จากเดิมที่เป็น

เพียงการสักการะพระพุทธรูปชินราชเพียงอย่างเดียว ตลอดจนการแสวงหาแหล่งท่องเที่ยวแห่งใหม่ เช่น การชมเนินดินที่เชื่อว่าเป็นจุดดูตัวเจ้าพระยาจักรี การนั่งเรือหางยาวจากวัดจุฬามณีไปชม การจับปลาสร้อยที่อำเภอบางระกำ การชมเรือนแพริมสองฝั่งแม่น้ำน่าน หรือแม้แต่การชมเมืองใหม่ของพิษณุโลกที่สร้างขึ้นภายหลังไฟไหม้ครั้งใหญ่ (ปราโมทย์ ทัศนาศูวรรณ, 2508, น. 18-27, 61-68) อาจกล่าวได้ว่านับตั้งแต่ พ.ศ. 2500 เป็นต้นมา ภาพลักษณ์ทางการท่องเที่ยวของจังหวัดพิษณุโลกเริ่มมีความชัดเจน ทั้งในแง่ของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศและการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม โดยมีจุดหมายทางการท่องเที่ยวทั้งการเที่ยวชมธรรมชาติและเข้าร่วมกิจกรรมทางวัฒนธรรมจากการค้นพบแหล่งท่องเที่ยวใหม่หรือต่อยอดจากแหล่งท่องเที่ยวเดิมนั่นเอง

อย่างไรก็ดี เหตุผลประการหนึ่งในการเข้ามาช่วยบูรณะตัวเมืองพิษณุโลกภายหลังไฟไหม้ครั้งใหญ่ตลอดจนการก่อสร้างถนนสายมิตรภาพ มิใช่เป็นเพียงการเปิดพรมแดนการค้าคมนาคมทางบกจากภาคเหนือสู่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือเท่านั้น แต่ยังเกี่ยวกับการสนับสนุนรัฐบาลไทยในช่วงสงครามเย็นเพื่อต่อสู้กับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยนำโดยกองทัพปลดแอกประชาชนแห่งประเทศไทย หรือ ทปท. (People's Liberation Army of Thailand: PLAT) โดยเฉพาะในพื้นที่ภูทิวร่องกล้าและเขาค้ออันเป็นฐานที่มั่นของทปท. ที่รัฐบาลได้มียุทธศาสตร์การพัฒนาชื่อว่า “โครงการพัฒนาลุ่มน้ำเขาค้ออันเนื่องมาจากพระราชดำริ” ในปี พ.ศ. 2519 เพื่อเร่งสร้างความเจริญในพื้นที่ เช่น หมู่บ้านแหล่งน้ำ ตัดถนนเชื่อมต่อกับหมู่บ้าน และพัฒนาอาชีพให้ราษฎรมีรายได้สูงขึ้นจากการเกษตรรวมถึงนโยบายสร้างหมู่บ้านให้ห่างกัน 1 กิโลเมตร ตลอดระยะทางภูทิวร่องกล้าจนถึงเขาค้อ (พิจิตร กุลละวณิชย์, 2554, น. 174-175)

อาจกล่าวได้ว่าการประกอบสร้างจังหวัดพิษณุโลกให้กลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวในระยะแรกมิได้มีเจตนาเกิดขึ้นเพราะความต้องการส่งเสริมการท่องเที่ยวเพียงอย่างเดียว แต่นับเป็นผลสืบเนื่องจากนโยบายการพัฒนาและการแก้ปัญหาความขัดแย้งของอุตสาหกรรมทางการเมืองภายใต้การสนับสนุนของประเทศสหรัฐอเมริกาอีกประการหนึ่ง

4. พิษณุโลก ปี พ.ศ. 2520-2539: การท่องเที่ยวในยุคอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว

รัฐบาลเริ่มกำหนดนโยบายให้จังหวัดพิษณุโลกเป็นศูนย์กลางของอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวจากแผนพัฒนาการท่องเที่ยว ฉบับที่ 4 (พ.ศ. 2520-2524) ซึ่งจัดลำดับความสำคัญให้จังหวัดพิษณุโลกเป็นเมืองหลักที่เดินทางเป็นวงรอบในแต่ละภาค (หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, 2519) ส่งผลให้มีการจัดตั้งองค์กรและกรอบการทำงานด้านการท่องเที่ยวที่ชัดเจนมากขึ้น เห็นได้จากองค์การส่งเสริมการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (อ.ส.ท.) ได้จัดสัมมนาว่าด้วยการพัฒนาการท่องเที่ยวภาคเหนือขึ้นเป็นครั้งแรกที่จังหวัดพิษณุโลก เมื่อวันที่ 20-24 มีนาคม พ.ศ. 2522 เพื่อให้ส่วนราชการองค์กรและธุรกิจเอกชนที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวในภาคเหนือ

รวมทั้งผู้แทนสื่อมวลชนได้ร่วมหาแนวทางการนำทรัพยากรและวัฒนธรรมมาใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อท้องถิ่นและต่อการท่องเที่ยวของชาติ

ผลจากการสัมมนาได้นำไปสู่การจัดตั้งสำนักงานการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยสาขาพิษณุโลกในปี พ.ศ. 2524 เพื่อเป็นองค์กรหลักดำเนินการท่องเที่ยวในเมืองพิษณุโลกทั้งในด้านการส่งเสริมอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวและด้านการวิจัยและวางแผนพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวในเขตภาคเหนือตอนล่างซึ่งแสดงให้เห็นว่าภาพลักษณ์ทางการท่องเที่ยวของจังหวัดพิษณุโลกในเวลานี้ขยายไปเป็นศูนย์กลางของงานวิชาการเพื่อการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวในภาคเหนือตอนล่างอีกด้วย

ภาพลักษณ์ทางการท่องเที่ยวของจังหวัดพิษณุโลกจึงถูกประกอบสร้างให้กลายเป็นศูนย์กลางของอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวอย่างสมบูรณ์นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2522 โดยรัฐบาลได้ให้ความสำคัญในระดับที่พันเอกถนัด คอมันตร์ รองนายกรัฐมนตรีในขณะนั้นเดินทางมาเยี่ยมชมอุตสาหกรรมท่องเที่ยวในจังหวัดพิษณุโลกเมื่อวันที่ 12 กรกฎาคม พ.ศ. 2523 ดังรายงานข่าว

“...พันเอกถนัด คอมันตร์ รองนายกรัฐมนตรีและคณะได้เดินทางชมโรงแรมที่กำลังก่อสร้างหลายแห่ง ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งที่ได้รับขยายตัวทางด้านการท่องเที่ยวของเมืองพิษณุโลก และได้ชมแหล่งท่องเที่ยวที่น่าสนใจของเมืองพิษณุโลก เช่น พระปรางค์วัดจุฬามณี ศาลสมเด็จพระนเรศวร และวัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร เป็นต้น ต่อมาได้ร่วมประชุมกับคณะอนุกรรมการส่งเสริมการท่องเที่ยวจังหวัดพิษณุโลก และธุรกิจการท่องเที่ยวภาคเอกชนที่โรงแรมอัมรินทร์นคร รองนายกฯ ได้กล่าวแสดงความยินดีที่ได้มาเห็นความเจริญก้าวหน้าทางด้านการท่องเที่ยวของจังหวัดพิษณุโลก อีกทั้งเพื่อที่จะได้รับทราบปัญหาและอุปสรรคต่างๆ เพื่อรัฐบาลจะได้ดำเนินการให้ความช่วยเหลือต่อไปและได้ปรึกษาหารือเรื่องการเปิดสำนักงานการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยที่จังหวัดพิษณุโลก ใน พ.ศ. 2524...”

(หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, 2524)

การเยี่ยมชมจังหวัดพิษณุโลกของพันเอกถนัด คอมันตร์ สะท้อนให้เห็นความเจริญเติบโตของอุตสาหกรรมท่องเที่ยวในด้านที่ปักและจุดหมายทางการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมโดยเฉพาะพระปรางค์วัดจุฬามณี ศาลสมเด็จพระนเรศวร และวัดพระศรีรัตนมหาธาตุฯ อันนำไปสู่

การปฏิรูปภูมิทัศน์วัดจุฬามณี ศาลสมเด็จพระนเรศวรที่พระราชวังจันทร์ และวัดพระศรีรัตนมหาธาตุฯ ทั้งนี้ภาพลักษณ์ในการเป็นจุดหมายทางการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ถูกตอกย้ำให้เกิดความชัดเจนมากขึ้นในปี พ.ศ. 2525 จากการที่การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยร่วมกับจังหวัดพิษณุโลก กลุ่มบริษัทเครือซีเมนต์ไทย กรมศิลปากร มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ วิทยาเขตพิษณุโลก และสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ จัดงานแสดงศิลปวัฒนธรรมแห่งชาติที่จังหวัดพิษณุโลกเมื่อวันที่ 23-25 ตุลาคม พ.ศ. 2525 ณ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุฯ โดยกิจกรรมหลักได้แก่ การแสดงนาฏศิลป์และดนตรีของ 4 ภาค การแสดงหุ่นกระบอก การแสดงศิลปกรรมและผลผลิตพื้นบ้าน การแข่งเรือประเพณีในลำน้ำน่าน การแสดงกลางน้ำ การแสดงแสงสีเสียงประวัติเมืองพิษณุโลก การฉายสไลด์เผยแพร่พระราชกรณียกิจ 9 รัชกาล การฉายสารคดีท่องเที่ยวเมืองไทย การแสดงพื้นบ้านตลอดจนการออกร้านจำหน่ายสินค้าพื้นเมืองของ 4 ภาค (หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, 2525)

ขณะเดียวกัน การเปิดใช้งานทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 117 สายนครสวรรค์-พิษณุโลก ในปี พ.ศ. 2525 สะท้อนถึงความสำคัญของจังหวัดพิษณุโลกในฐานะศูนย์กลางของอุตสาหกรรม การท่องเที่ยวในภาคเหนือตอนล่างเนื่องจากทางหลวงแผ่นดินสายดังกล่าวได้นำไปสู่การขยายตัวทางเศรษฐกิจและการลงทุนในภาคเหนือตอนล่างจนกระทั่งจังหวัดพิษณุโลกกลายเป็นศูนย์กลางของการค้าและการขนส่งของภาคเหนือตอนล่างเพิ่มมากขึ้น (คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสาร และจดหมายเหตุ ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ, 2542, น. 99) และเกิดการขยายตัวของการลงทุนในอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวตามมา เช่น การเกิดธุรกิจที่พักแห่งใหม่เพื่อรองรับนักท่องเที่ยวและนักธุรกิจ ได้แก่ โรงแรมราชพฤกษ์ โรงแรมน่านเจ้า โรงแรมเทพนคร และโรงแรมไพลิน เป็นต้น โดยมีโรงแรมราชพฤกษ์เป็นโรงแรมที่จ้างผู้บริหารชาวต่างประเทศและมีสระว่ายน้ำเป็นแห่งแรก (ธนพงษ์ บุญญะฤทธิ์, สัมภาษณ์, 25 มีนาคม 2558) รวมถึงการเกิดเส้นทางทางการท่องเที่ยวที่จัดโดยผู้ประกอบการธุรกิจนำเที่ยวขนาดใหญ่จากภายนอกจังหวัด เช่น บริษัทเวิร์ลแธเวล เซอร์วิส จำกัด บริษัททูลิสโมไทย จำกัด บริษัทดีทีแอสล์ แทรเวล (ประเทศไทย) จำกัด และการเกิดธุรกิจสถานบันเทิงตอนกลางคืนเพื่อรองรับนักท่องเที่ยวและนักลงทุนในจังหวัดพิษณุโลกเช่น ไนท์คลับ ค็อกเทลเลาจน์ ดิสโก้เธค ออบบอนด์และคาเฟ่ เป็นต้น (ภัทรา ศักดิ์ศรีพาณิชย์, 2554, น. 146)

ภาพลักษณ์การเป็นศูนย์กลางอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวยังขยายไปสู่การเป็นจุดหมายทางการท่องเที่ยวเชิงนิเวศอีกด้วยเนื่องมาจากนโยบาย 66/23 ของรัฐบาลพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ เพื่อแก้ไขปัญหาความขัดแย้งของอุดมการณ์ทางการเมืองระหว่างพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย (พคท.) กับรัฐบาล โดยใช้หลัก "การเมืองนำการทหาร" จนสามารถดึงประชาชนและนักศึกษาที่เป็นแนวร่วมของ พคท. ให้กลับมาเป็นแนวร่วมของทางราชการได้ในที่สุด (เดลินิวส์, 2555)

ส่งผลให้สถานการณ์บริเวณภูหินร่องกล้าสงบลง และได้รับการประกาศให้เป็นเขตอุทยานแห่งชาติเมื่อวันที่ 26 กรกฎาคม พ.ศ. 2527 (การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2558) จนกระทั่งเป็นจุดหมายทางการท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่สำคัญระหว่างปี พ.ศ. 2528-พ.ศ. 2529 พร้อมกับการส่งเสริมให้นักธุรกิจภายในจังหวัดพิษณุโลกมีส่วนร่วมในการพัฒนาการท่องเที่ยว ได้แก่ ห้างหุ้นส่วนจำกัดรุ่งทองทัวร์-รถเช่า (เจตสิริ รุ่งทอง, สัมภาษณ์, 22 มีนาคม 2558) ซึ่งเป็นธุรกิจร้านอาหารและนำเที่ยวแห่งแรกของจังหวัดพิษณุโลกที่จัดรายการนำเที่ยวอุทยานแห่งชาติภูหินร่องกล้าอีกด้วย

กล่าวได้ว่า แม้อุทยานแห่งชาติภูหินร่องกล้าจะถูกประกอบสร้างให้เป็นจุดหมายทางการท่องเที่ยวใหม่ของจังหวัดพิษณุโลก แต่นับเป็นส่วนหนึ่งของการส่งเสริมการท่องเที่ยวเพื่อการสลายอุดมการณ์ทางการเมือง และเป็นตัวเร่งกระบวนการดึงประชาชนและนักศึกษาที่เป็นแนวร่วมของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยให้กลับมาเป็นแนวร่วมของทางราชการนั่นเอง

สื่อมวลชนจากกรุงเทพฯ นับว่ามีส่วนสำคัญในการส่งเสริมและประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยวจังหวัดพิษณุโลกช่วงเวลาดังกล่าวอีกด้วย โดยเฉพาะรายการวิทยุ “ครอบครัววาล” นับเป็นสื่อประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยวของจังหวัดพิษณุโลกที่ประสบความสำเร็จอย่างยิ่งเนื่องจาก ม.ร.ว.ถนัดศรี ได้เดินทางมาท่องเที่ยวจังหวัดพิษณุโลกด้วยตนเองพร้อมกับนำข้อมูลและประสบการณ์การท่องเที่ยวไปเผยแพร่ในรายการวิทยุ ส่งผลให้ผู้รับฟังเดินทางท่องเที่ยวยังจังหวัดพิษณุโลกเพิ่มมากขึ้น (ชนพงษ์ บุญญะฤทธิ์, สัมภาษณ์, 25 มีนาคม 2558)

ในปี พ.ศ. 2530 ภาพลักษณ์ของการท่องเที่ยวในจังหวัดพิษณุโลกมีความเปลี่ยนแปลงอีกครั้งจากนโยบาย “ปีท่องเที่ยวไทย (Visit Thailand Year 1987)” ของรัฐบาลพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ที่มอบหมายให้การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยแสวงหาวัฒนธรรมไทยเพื่อการท่องเที่ยวส่งผลให้สำนักงานการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยสาขาพิษณุโลกพร้อมด้วยภาคเอกชนในจังหวัดต้องคิดค้นกิจกรรมหรือพัฒนาสิ่งอำนวยความสะดวกทางการท่องเที่ยว (Tourism Amenity) ดังต่อไปนี้

1. กิจกรรมการท่องเที่ยวในตัวเมือง (Urban Tourism) ประกอบด้วย

1.1 การชมภูมิทัศน์ริมฝั่งแม่น้ำน่านควบคู่ไปกับตลาดอาหารริมน้ำน่านหรือที่เรียกเป็นภาษาสามัญว่า “ตลาดริมน้ำ” หรือ “ไนท์บาซาร์ (Night Bazaar)” และกลายเป็นสถานที่ยอดนิยมของนักท่องเที่ยวที่จะเดินทางมารับประทานอาหารและเลือกซื้อของใช้หรือของที่ระลึกริมแม่น้ำน่าน

1.2 การคิดค้นกิจกรรมของร้าน “ผักบั้งลอยฟ้า” ซึ่งเป็นร้านข้าวต้มในตลาดอาหารริมน้ำที่แสดงผักบั้งไฟแดงแล้วโยนให้พนักงานในร้านหรือนักท่องเที่ยวรับกลางอากาศ

จนกระทั่งเป็นที่รู้จักดีของนักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศว่าเป็นกิจกรรม “Fried Flying Morning Glory Vegetable” และได้รับฉายาว่า “โยนทุกขาม งามทุกท่า ราคากันเอง” (ธนพงษ์ บุญญะฤทธิ์, สัมภาษณ์, 25 มีนาคม 2558)

1.3 การคิดค้นกิจกรรมการนั่งสามล้อเพื่อชมสภาพเมืองและชีวิตชาวเมืองพิษณุโลกโดยใช้เส้นทางจากโรงแรมราชพฤกษ์ไปสถานีรถไฟพิษณุโลก ผ่านตลาดรถไฟ ตลาดริมน้ำชมผักบุงลอยฟ้า ชมเรือนแพริมฝั่งแม่น้ำน่าน และกลับที่พักที่โรงแรมราชพฤกษ์ (ธนพงษ์ บุญญะฤทธิ์, สัมภาษณ์, 25 มีนาคม 2558)

2. การสร้างป้อมกำแพงเมืองพิษณุโลกและการพัฒนาเส้นทางเดินเท้าพร้อมทั้งปรับปรุงสภาพภูมิทัศน์ริมฝั่งแม่น้ำน่านและถนนสายสำคัญ เพื่อสร้างความสวยงามและแสดงเอกลักษณ์ของจังหวัด และทำให้นักท่องเที่ยวเกิดความรู้สึกที่ดีต่อจังหวัดพิษณุโลก (การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2531, น. 71-72)

3. การส่งเสริมเทศกาลเพื่อการท่องเที่ยว ได้แก่ งานสมโภชพระพุทธรชินราช และเทศกาลแข่งเรือ ซึ่งมีการประชาสัมพันธ์ว่าเป็นหนึ่งในสามเทศกาลแข่งเรือของลำน้ำน่านที่ “ขึ้นชื่อลือชาที่สุดของประเทศไทย” (สุจิตร์ จามรมาน, 2530, น. 38)

4. การส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงชาติพันธุ์ (Ethnic Tourism) ได้แก่ การท่องเที่ยวในกลุ่มชาติพันธุ์ม้งบริเวณบ้านห้วยน้ำไซ อำเภอนครไทย ควบคู่ไปกับการนำเสนอพื้นที่อุทยานแห่งชาติภูหินร่องกล้าในฐานะการเป็นฐานที่มั่นสำคัญของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย และเป็นจุดรวมของ “...นักศึกษาศึกษาปริญญาชนชั้นอุดมศึกษาจากทั่วประเทศ...” เมื่อปี พ.ศ. 2519 (อภิรินทร์ บัวหนักดี, 2530, น. 82,88)

5. การคิดค้นของฝาก (Souvenir) ประจำจังหวัดพิษณุโลก ได้แก่ กล้วยตาก เพื่อให้จังหวัดพิษณุโลกเป็นที่รู้จักครบถ้วนทั้งการมีจุดหมายทางการท่องเที่ยว และมีของฝากประจำจังหวัด (ธนพงษ์ บุญญะฤทธิ์, 2558, สัมภาษณ์) ทั้งที่ความเป็นจริงแล้วการบริโภคกล้วยตากอยู่คู่กับวิถีชีวิตชาวเรือนแพในจังหวัดพิษณุโลกมาตั้งแต่อดีต (ชงทอง จันทரசู, 2554, น. 47)

6. การจัดตั้งศูนย์บริการข้อมูลท่องเที่ยว พร้อมทั้งจัดพิมพ์และแจกจ่ายเอกสารแผ่นพับการท่องเที่ยวไปยังบริษัทนำเที่ยวและกลุ่มตลาดเป้าหมาย

7. การจัดประกวดคำขวัญส่งเสริมการท่องเที่ยวพิษณุโลกซึ่งยังคงใช้สืบต่อมาว่า “พระพุทธรชินราชงามเลิศ ถิ่นกำเนิดพระนเรศวร สองฝั่งน่านล้วนเรือนแพหวานฉ่ำแก่กล้วยตาก ถ้ำและน้ำตกหลากตระการตา” เพื่อเน้นย้ำจุดหมายทางการท่องเที่ยวของจังหวัดพิษณุโลก

8. การพัฒนาทรัพยากรบุคคลทางการท่องเที่ยว ได้แก่ การจัดอบรมเจ้าหน้าที่ตำรวจเพื่อรักษาความปลอดภัยและอำนวยความสะดวกแก่นักท่องเที่ยว และอบรมผู้ประกอบการอาชีพ

สามลัทธิรับจ้างเพื่อให้ทราบถึงวิธีบริการนักท่องเที่ยวรวมถึงการจัดตั้งชมรมผู้ประกอบการอาชีพสามลัทธิรับจ้างพิษณุโลก (การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2531, น. 71-72)

ตลอดระยะเวลา 2 ทศวรรษ ภาพลักษณ์ทางการท่องเที่ยวของจังหวัดพิษณุโลกถูกประกอบสร้างทั้งการเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ซึ่งนำเสนอจุดหมายทางการท่องเที่ยวที่มีอยู่เดิม อาทิ พระพุทธชินราช และจุดหมายทางการท่องเที่ยวที่ถูกสร้างขึ้นใหม่เช่น การจัดกิจกรรมพิเศษ (Special Events) และการท่องเที่ยวในตัวเมือง (Urban Tourism) เป็นต้น ขณะที่ภาพลักษณ์การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ แม้จะใช้จุดหมายทางการท่องเที่ยวเดิมคืออุทยานแห่งชาติภูหินร่องกล้า แต่ก็มีคำอธิบายใหม่จากการฉายภาพให้น่าสนใจทางการเมืองเพื่อดึงดูดความสนใจนักท่องเที่ยว และเพื่อขยายการลงทุนในอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวให้เป็นศูนย์กลางของอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวในภาคเหนือตอนล่าง โดยนัยนี้คำขวัญส่งเสริมการท่องเที่ยวพิษณุโลกจึงเป็นเครื่องมือที่ทรงประสิทธิภาพของรัฐในการประกอบสร้างภาพลักษณ์อีกสิ่งหนึ่ง

ความซับซ้อนของกระบวนการประกอบสร้างภาพลักษณ์ที่เกิดขึ้น ผู้มีส่วนสำคัญในระหว่างปีพ.ศ. 2520-2539 ได้ขยายไปยังกลุ่มทุนต่างๆ ทั้งกลุ่มทุนจากภายนอกโดยเฉพาะบริษัทนำเที่ยวและสื่อมวลชนในกรุงเทพฯ และกลุ่มทุนจากภายในจังหวัด ได้แก่กลุ่มทุนโรงแรมและบริษัทนำเที่ยวในท้องถิ่น โดยนัยนี้กลุ่มทุนจึงเข้ามามีบทบาทสำคัญแทนที่รัฐ พร้อมกับประกอบสร้างภาพลักษณ์ใหม่ของการเป็นศูนย์กลางอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวผ่านการสร้างสินค้าทางการท่องเที่ยว (Tourism Commodity) ทั้งจุดหมายทางการท่องเที่ยว (Tourism Destination) รายการนำเที่ยว (Tourism Program) กิจกรรมการท่องเที่ยว (Tourism Activity) และสิ่งอำนวยความสะดวกทางการท่องเที่ยว (Tourism Amenity) อีกด้วย

5. พิษณุโลก ปี พ.ศ. 2540-2550: การท่องเที่ยวในยุคการก้าวสู่สากล

ช่วงต้นทศวรรษที่ 2540 การตื่นตัวของประชาคมโลกต่อแนวคิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน (Sustainable Development) เกิดขึ้นอย่างแพร่หลายและก่อให้เกิดกระแสการให้ความสำคัญในการจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ (Ecotourism) อันเนื่องมาจากการตระหนักถึงผลกระทบทางลบในแหล่งท่องเที่ยวทางด้านสิ่งแวดล้อม ชยะ และมลพิษจากการพัฒนาอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวตามมา

กระแสการตื่นตัวดังกล่าว ทำให้รัฐบาลต้องปรับตัวด้วยการส่งเสริมการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในประเทศไทยเพิ่มมากขึ้นเพื่ออนุรักษ์สิ่งแวดล้อมโดยที่นักท่องเที่ยวมีโอกาสเรียนรู้สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ และเกิดการมีส่วนร่วมของประชาชน (การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย กองอนุรักษ์, 2544, น. 1) แม้ว่าจังหวัดพิษณุโลกจะไม่ถูกจัดให้อยู่ในกลุ่ม 24

จังหวัดหลักในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศตามที่ปรากฏในแผนปฏิบัติการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศแห่งชาติปี พ.ศ. 2544 แต่อาจพิจารณาได้จากการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยได้ริเริ่มส่งเสริมแหล่งท่องเที่ยวตามเส้นทางถนนสายมิตรภาพให้กลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศด้วยการนำเสนอกิจกรรมที่แตกต่างจากเดิม เช่น การล่องแก่งลำน้ำเข็ก การเที่ยวชมกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรรองกล้าและศูนย์ท่องเที่ยวเกษตรบ้านร่องกล้า การท่องเที่ยวเพื่อรับประทานอาหารจากร้านบริเวณเส้นทางพิษณุโลก-หล่มสัก เป็นต้น

ผู้มีบทบาทสำคัญต่อการสนับสนุนการประกอบสร้างภาพลักษณ์ทางการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ (Ecotourism) ในช่วงเวลานั้นนอกเหนือจากการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยยังคงเป็นกลุ่มทุนที่พัฒนาเครือข่ายความร่วมมือทางธุรกิจระหว่างกลุ่มบริษัทนำเที่ยวภายนอกจังหวัดกับกลุ่มธุรกิจที่พักในแหล่งท่องเที่ยว ดังตัวอย่างรายการนำเที่ยวของบริษัทฟูจิตัวร์ (ประเทศไทย) จำกัด ซึ่งเป็นบริษัทนำเที่ยวจากกรุงเทพฯร่วมกับทรพย์ไพวัลย์ แกรนด์ โฮเต็ล แอนด์ รีสอร์ท และวังน้ำเย็นรีสอร์ทซึ่งเป็นกลุ่มธุรกิจที่พักภายในแหล่งท่องเที่ยวจัดนำเที่ยวล่องแก่งลำน้ำเข็กพร้อมกับรับประทานอาหารกลางวัน (อาทิตย์ จันทร์เทศ, 2544, น. 113-115)

นอกจากนี้ องค์กรพัฒนาเอกชน (Non Government Organization: NGO) ก็นับเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการประกอบสร้างภาพลักษณ์การท่องเที่ยวเชิงนิเวศของจังหวัดด้วยเช่นกัน เห็นได้จากมูลนิธิพิทักษ์สิ่งแวดล้อมและการท่องเที่ยว (พ.ส.ท.) ที่จัด “โครงการอบรมศึกษาพรรณไม้...ไร่ดอก” เมื่อวันที่ 12-15 สิงหาคม พ.ศ. 2542 ณ อุทยานแห่งชาติภูหินร่องกล้า เพื่อให้ความรู้แก่นักท่องเที่ยวเกี่ยวกับพรรณไม้ในเขตอุทยานแห่งชาติภูหินร่องกล้าอันจะช่วยให้การท่องเที่ยวในเขตอุทยานแห่งชาติภูหินร่องกล้า“...มีเรื่องราวต่างๆ มากมายทั้งทางธรรมชาติและประวัติศาสตร์...” (ทวยเทพ ถวัลย์ภิญโญ, 2542, น. 122-123) มากขึ้น

ช่วงเวลาดังกล่าวยังเกิดการประกอบสร้างภาพลักษณ์ทางการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมเพื่อให้สอดคล้องกับแนวคิดการพัฒนาอย่างยั่งยืนด้วยการนำเสนอจุดหมายทางการท่องเที่ยวแบบพื้นบ้าน (Folk Tourism) อีกด้วย ซึ่งนักท่องเที่ยวสามารถมีส่วนร่วมกิจกรรมต่างๆ เห็นได้จากการอธิบายประเพณีการแข่งขันเรือซึ่งทศวรรษก่อนฉายภาพแต่เพียงการเป็นกิจกรรมที่ “ขึ้นชื่อลือชาที่สุดของประเทศไทย” สู่การฉายภาพให้เป็นประเพณีพื้นบ้านที่นักท่องเที่ยวสามารถ “...ร่วมขบวนพาเหรดเรือที่วิจิตรงดงาม ตลอดจนสามารถร่วมสนุกสนานกับการประกวดกองเชียร์ที่ครึกครื้นตลอดงาน”พร้อมกับยกระดับประเพณีการแข่งขันเรือให้มีสถานะสูงชันกว่าเดิมด้วยการชิงถ้วยพระราชทานจากสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี (ปฏิทินการท่องเที่ยว, 2541, น. 28) โดยนัยนี้การชิงถ้วยพระราชทานจึงอาจถูกจัดให้เป็นกลไกหนึ่งในการประกอบสร้างภาพลักษณ์ทางการท่องเที่ยวของจังหวัดพิษณุโลกด้วยเช่นกัน

การประกอบสร้างภาพลักษณ์ทางการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมยังมาจากกลไกการเชื่อมต่อแหล่งท่องเที่ยวพื้นบ้านสู่ความเป็นสากลในลักษณะของ “โลกาเทศาภิวัตน์ (Glocalization)” (แมนแฟร็ด สเตเกอร์, 2009, น. 131) อีกด้วย ซึ่งเสรี พงศ์พิศ (2547) อธิบายความหมายของคำ โลกาเทศาภิวัตน์ (Glocalization) ไว้ว่า เป็นกระบวนการที่คนในท้องถิ่นรู้ตัวเองและรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงของโลก ตลอดจนการผลิตที่คิดสำหรับตลาดโลก แต่ทำให้เหมาะกับวัฒนธรรมท้องถิ่นเพื่อเชื่อมโยงท้องถิ่นไปสู่โลกและโลกสู่ท้องถิ่นเห็นได้จากในกรณีพิพิธภัณฑสถานพื้นบ้านจำหวิ (จำสิบเอกทวี-พิมพ์ บูรณเขตต์) ที่แม่แจ่มเปิดให้นักท่องเที่ยวและผู้สนใจเข้าชมมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2526 แต่กลับถูกนำเสนอให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวหลักของจังหวัดน้อยมาก จนกระทั่งเมื่อพิพิธภัณฑสถานฯ ได้รับรางวัลยอดเยี่ยม Tourism Awards ประจำปี พ.ศ. 2541 ในสาขาหน่วยงานส่งเสริมและพัฒนาการท่องเที่ยว จากการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ในฐานะที่พิพิธภัณฑสถานฯ รวบรวมของใช้ในท้องถิ่นเพื่อจัดแสดงให้ผู้ชมได้รับความรู้และความเข้าใจในชีวิตชนบท อีกทั้งยังป้องกันการเปลี่ยนวิถีชีวิตของชาวบ้าน โดยไม่คิดค่าเข้าชม (การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยกองประชาสัมพันธ์, 2541, น. 32) พิพิธภัณฑสถานฯ จึงถูกทำให้เป็นจุดหมายทางการท่องเที่ยวแบบพื้นบ้านเพื่อเชื่อมโยงกับนักท่องเที่ยวต่างชาติในเวลาต่อมา หรือในกรณีกิจกรรมการมัดผักมุ้งไฟแดงแล้วโยนให้พนักงานในร้านหรือนักท่องเที่ยวรับกลางอากาศ ซึ่งเดินทางไปแสดงสารคดีที่ประเทศสิงคโปร์ตามคำเชิญของสถานีโทรทัศน์ Television Corporation of Singapore ถูกนำเสนอให้เป็นจุดหมายทางการท่องเที่ยวแบบพื้นบ้านแก่ชาวสิงคโปร์เนื่องจากเป็น “...กิจกรรมการท่องเที่ยวภาคกลางคืนที่มีชื่อเสียงของจังหวัดพิษณุโลก โดยจะมีนักท่องเที่ยวจากทั่วโลกเดินทางมาร่วมกิจกรรมโยน-รับผักมุ้งอย่างสนุกสนาน...” (การท่องเที่ยว, 2542, น. 35) เป็นต้น

แนวคิดการพัฒนาอย่างยั่งยืนที่เกิดขึ้นในทศวรรษนี้ ก่อให้เกิดผู้มีบทบาทสำคัญต่อการสร้างภาพลักษณ์ทางการท่องเที่ยวอีกกลุ่มหนึ่งได้แก่กลุ่มนักวิชาการ ผ่านการทำวิจัยร่วมกับสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่นและสถาบันการท่องเที่ยวโดยชุมชนเพื่อให้เกิดการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน (Community Participation) ในการพัฒนาท้องถิ่นอย่างยั่งยืน ที่เรียกว่าการท่องเที่ยวโดยชุมชน (Community-based Tourism) อันเป็นผลมาจากการสร้างจุดหมายทางการท่องเที่ยวเชิงชาติพันธุ์มั่งในเขตอุทยานแห่งชาติภูหินร่องกล้าเมื่อทศวรรษก่อน แต่นักท่องเที่ยวกลับไม่รู้จักชุมชนชาวม้งนอกจากร้านค้าริมทางที่ขายผลผลิตทางการเกษตรของชาวม้งเท่านั้น (ประชาคมวิจัย, 2556, น. 57) จึงนำไปสู่ความร่วมมือระหว่างนักวิชาการจากมหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงครามกับชาวบ้านที่บ้านร่องกล้าอำเภอนครไทย เพื่อให้ชุมชนชาวม้งบ้านร่องกล้าสามารถจัดการท่องเที่ยวด้วยตนเองจนเป็นที่รู้จักของนักท่องเที่ยวเพิ่มมากขึ้นในปัจจุบัน

อย่างไรก็ดี แม้ในทศวรรษนี้ได้มีการจัดตั้งกระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬาขึ้น แต่ยังไม่ มีบทบาทต่อการประกอบสร้างภาพลักษณ์ทางการท่องเที่ยวของจังหวัดพิษณุโลกเท่าใดนักอัน เนื่องมาจากการเป็นหน่วยงานระดับกระทรวงที่เพิ่งจัดตั้งขึ้นใหม่

กล่าวได้ว่า ตลอดระยะเวลา พ.ศ. 2540-2550 ภาพลักษณ์ทางการท่องเที่ยวของ จังหวัดพิษณุโลกผันแปรต่อกระแสความสนใจเกี่ยวกับการพัฒนาอย่างยั่งยืนของตะวันตก ดังนั้น การประกอบสร้างภาพลักษณ์การท่องเที่ยวเชิงนิเวศและการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมจึง มีจุดมุ่งหมายเพื่อนำเสนอแหล่งท่องเที่ยวให้โลกตะวันตกในฐานะกลุ่มนักท่องเที่ยวเป้าหมายหลัก พร้อมกับความจำเป็นที่จะต้องคิดค้นหรือปรับแต่งจุดหมายทางการท่องเที่ยวใหม่ให้สอดคล้องกับ ความต้องการของนักท่องเที่ยว โดยเฉพาะการอนุรักษ์รวมถึงการสร้างจิตสำนึกต่อสิ่งแวดล้อม และสังคมวัฒนธรรมท้องถิ่น ตลอดจนการมีส่วนร่วมในกิจกรรมการท่องเที่ยวทั้งในแหล่ง ท่องเที่ยวเชิงนิเวศและวัฒนธรรมโดยนัยนี้กระบวนการนำเสนอภาพลักษณ์ทางการท่องเที่ยวผ่าน ความพยายามเชื่อมต่อบ้านพิษณุโลกกับโลกตะวันตกเรียกว่าโลกาเทศาภิวัตน์ (Glocalization) จึงเกิดขึ้น เพื่อเชื่อมความสนใจของโลกตะวันตกกับจุดหมายทางการท่องเที่ยว ต่างๆ ผ่านการสร้างคำอธิบายขึ้นใหม่ ทั้งจากผู้มีส่วนเกี่ยวข้องดั้งเดิมและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องที่เริ่ม เข้ามาใหม่

6. สรุปและอภิปรายผล

แม้จังหวัดพิษณุโลกจะยังคงมีความสำคัญในฐานะเมืองศูนย์กลางทางการเมือง การ คมนาคม และการค้านับตั้งแต่อดีต แต่เมื่อก้าวถึงภาพลักษณ์ของจังหวัดพิษณุโลกในด้าน ศูนย์กลางทางการท่องเที่ยวแล้วยังคงมีความคลุมเครืออยู่ไม่น้อย เนื่องจากจุดมุ่งหมายในการ เดินทางมายังจังหวัดพิษณุโลกของนักท่องเที่ยวและคนทั่วไปจำกัดอยู่เพียงประเด็นทางการเมือง การคมนาคม และการค้าที่เชื่อมต่อระหว่างภาคตะวันตกกับภาคตะวันออกเฉียงเหนือและ ภาคเหนือกับภาคกลางของประเทศมากกว่า โดยนัยนี้การเดินทางมายังจังหวัดพิษณุโลกของคน ในอดีตจึงเป็นเพียงการแวะสักการะพระพุทธรชินราชอันเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของจังหวัดเพื่อความเป็น สิริมงคลและเพื่อให้กิจกรรมต่างๆ บรรลุวัตถุประสงค์จากการเดินทางมากไปกว่าจะมีเจตนา มาสักการะพระพุทธรชินราชโดยตรง

ขณะเดียวกันภาพลักษณ์ของจังหวัดพิษณุโลกก็กับการเป็นศูนย์กลางทางการเมืองยังคงสืบ ต่อมาจนถึงยุคสงครามเย็น กระทั่งกลายเป็นเหตุผลสำคัญในการให้ความช่วยเหลือจากประเทศ สหรัฐอเมริกาเพื่อสร้างถนนสายมิตรภาพเชื่อมระหว่างภาคเหนือกับภาคตะวันออกเฉียงเหนือเพื่อ แก้ปัญหาความขัดแย้งทางอุดมการณ์ทางการเมืองโดยนัยนี้การค้นพบแหล่งท่องเที่ยวตามราย ทางถนนสายมิตรภาพจึงอาจเป็นความบังเอิญที่ถูกทำให้เป็นจุดหมายทางการท่องเที่ยวในเวลา

ต่อมาเพื่อสลายอุดมการณ์ทางการเมืองในพื้นที่ให้เปลี่ยนแปลงจากคอมมิวนิสต์สู่ทุนนิยมซึ่งพบว่าประสบความสำเร็จได้โดยไม่ยากนัก

การเป็นที่รู้จักของชาวต่างชาติเพิ่มขึ้นภายหลังการเข้ามาของประเทศสหรัฐอเมริกา จึงนับเป็นจุดเปลี่ยนของความพยายามเปิดเผยตัวตนของจังหวัดพิษณุโลก ด้วยการสร้างภาพลักษณ์ให้จังหวัดพิษณุโลกเป็นศูนย์กลางทางการท่องเที่ยวนับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2520 เห็นได้จากความพยายามประดิษฐ์สินค้าทางการท่องเที่ยว (Tourism Commodity) เพื่อให้จุดหมายทางการท่องเที่ยวมีจำนวนและความหลากหลายเพิ่มมากขึ้น ทั้งที่มีอยู่แล้วแต่ถูกอธิบายด้วยความหมายใหม่ตลอดจนเกิดการประดิษฐ์สร้าง (Invention) ขึ้นใหม่

อาจกล่าวได้ว่าการประกอบสร้างภาพลักษณ์ทางการท่องเที่ยวของจังหวัดพิษณุโลกในช่วงแรกจึงกลายเป็นการประกอบสร้างแบบโลกล้อมประเทศไทยเพื่อให้สอดคล้องกับเจตนากรมการนำเสนองานภาพการท่องเที่ยวไทยและกระแสโลกในยุคต่างๆ ควบคู่ไปกับการประกอบสร้างให้ประเทศไทยล้อมพิษณุโลกเพื่อให้มีภาพลักษณ์เป็น “พิษณุโลกใหม่ (Modern Phitsanulok)” ทั้งการนำเสนอความเจริญของตัวเมืองใหม่ สถานที่ท่องเที่ยวแห่งใหม่ กิจกรรมการท่องเที่ยวใหม่ ความหมายของแหล่งท่องเที่ยวใหม่ ฯลฯ ที่สอดคล้องกับนโยบายของรัฐและพยายามเปลี่ยนแปลงตัวตนอันเปรียบเสมือนศูนย์กลางของรัฐจากเดิมที่เป็นเพียงศูนย์กลางทางการเมือง การคมนาคม และการค้าในพื้นที่ภาคเหนือตอนล่างด้วยเหตุนี้เงื่อนไขปัจจัยภายนอก (Outside-in) หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือโลกาภิวัตน์ (Globalization) จึงมีส่วนสำคัญต่อการประกอบสร้างภาพลักษณ์ทางการท่องเที่ยวและการเกิดพลวัตจุดหมายทางการท่องเที่ยวในจังหวัดพิษณุโลกเป็นอย่างยิ่ง

เงื่อนไขปัจจัยภายนอกยังอาจสะท้อนให้เห็นจากผู้มีบทบาทสำคัญในการประกอบสร้างภาพลักษณ์ทางการท่องเที่ยว จากเดิมที่ผู้มีบทบาทได้แก่หน่วยงานรัฐในฐานะผู้กุมนโยบายทางการเมือง การคมนาคม และการค้า เมื่อมีการขยายตัวของอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวอันเป็นผลมาจากการสร้างถนนสายมิตรภาพและทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 117 ก่อให้เกิดผู้มีบทบาทใหม่ที่ทรงพลังในการประกอบสร้างภาพลักษณ์ทางการท่องเที่ยวได้แก่กลุ่มทุนการท่องเที่ยวจากกรุงเทพฯ และกลายเป็นตัวแปรสำคัญในการปรับเปลี่ยนภาพลักษณ์และจุดหมายทางการท่องเที่ยวตลอดจนเร่งกระบวนการ (Catalyst) ประดิษฐ์และจำหน่ายสินค้าทางการท่องเที่ยวให้ขยายตัวมากขึ้นพร้อมกับพยายามลดบทบาทของหน่วยงานรัฐลง อย่างไรก็ดีแม้จะมีกลุ่มทุนภายในจังหวัดแต่ก็เป็นกลุ่มทุนขนาดเล็กและไม่ทรงพลังเพียงพอต่อการสร้างภาพลักษณ์ทางการท่องเที่ยวให้โดดเด่นพลวัตจุดหมายทางการท่องเที่ยวในระยะต่อมาจึงถูกประกอบสร้างภายใต้เงื่อนไขจากกลุ่มทุนภายนอกจังหวัด และเมื่อกลุ่มทุนภายนอกหันเห

ออกไปจากความสนใจการท่องเที่ยว ภาพลักษณ์ทางการท่องเที่ยวของจังหวัดพิษณุโลกจึงเลื่อนรางลงเช่นกัน

เมื่อพิจารณาปัจจัยภายใน (Inside-out) ยังพบว่าแม้ผู้มีบทบาทในการสร้างภาพลักษณ์ทางการท่องเที่ยวของจังหวัดพิษณุโลกทั้งหน่วยงานรัฐ กลุ่มทุนภายในจังหวัด กลุ่มนักวิชาการ และชาวจังหวัดพิษณุโลกจะพยายามเชื่อมโยงเครือข่ายการท่องเที่ยวกับโลกภายนอกด้วยกระบวนการโลกาเทศาภิวัตน์ (Glocalization) จนกระทั่งมีนักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศเข้ามาเที่ยวจังหวัดพิษณุโลกเป็นจำนวนเพิ่มขึ้น แต่วัตถุประสงค์หลักของนักท่องเที่ยวและอาจารย์ถึงกลุ่มทุนทางการท่องเที่ยวภายนอกกลับเป็นการแวะผ่านนักท่องเที่ยวไปท่องเที่ยวในจังหวัดใกล้เคียงที่มีภาพลักษณ์ทางการท่องเที่ยวชัดเจนกว่าแต่อาจมีสิ่งอำนวยความสะดวกน้อยกว่า (บุญทรัพย์ เลิศรุจิกุล, สัมภาษณ์, 1 ตุลาคม 2558) โดยนัยนี้จุดหมายทางการท่องเที่ยวจึงอาจมีอิทธิพลต่อการตัดสินใจเลือกท่องเที่ยวของกลุ่มทุนภายนอกตลอดจนนักท่องเที่ยวน้อยกว่าการมีสิ่งอำนวยความสะดวกทางการท่องเที่ยวที่ดีกว่าพื้นที่ใกล้เคียง

จังหวัดพิษณุโลกอาจมีความจำเป็นต้องนิยามตนเองว่าเป็นศูนย์กลางทางการท่องเที่ยวอยู่ทั้งที่สภาพความเป็นจริงนับตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันกลับสะท้อนให้เห็นว่าตำแหน่งแห่งที่ (Positioning) ของจังหวัดพิษณุโลกถูกจำกัดเป็นเพียงเมืองผ่านเพื่อเดินทางต่อไปยังสถานที่อื่น อีกทั้งยังเป็นศูนย์กลางทางการเมือง การคมนาคม และการค้าในฐานะ “เมืองราชการ” ขณะที่ภาพลักษณ์และจุดหมายทางการท่องเที่ยวกลับเลื่อนรางและพร้อมผันแปรไปตามปัจจัยต่างๆ อันได้แก่ นโยบายของรัฐ กลุ่มทุนและนักท่องเที่ยว จึงไม่น่าแปลกใจนักหากปัจจุบันคำถามที่เกิดขึ้นทุกสมัยคือ “เพราะเหตุใดจังหวัดพิษณุโลกจึงไม่ถูกจัดให้อยู่ในแหล่งท่องเที่ยวหลักของประเทศไทย แต่กลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวรองของจังหวัดใกล้เคียง”

เพราะชาวจังหวัดพิษณุโลกต่างมีคำตอบในใจอยู่แล้ว.

เอกสารอ้างอิง

- การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยกองประชาสัมพันธ์. (2541). หลากหลายเหตุผลของการได้รับรางวัล Tourism Awards ประจำปี 2541. *อนุสาร อ.ส.ท.*39(2), 30-32.
- การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยกองอนุรักษ์. (2544). *แผนปฏิบัติการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศแห่งชาติ*. กรุงเทพฯ: อัสซา.
- การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. (2531). *การติดตามและการประเมินผล โครงการปีท่องเที่ยวไทย 2530 (1 มกราคม – 31 ธันวาคม 2530)*. กรุงเทพฯ: การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย.
- การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. (2558). *2015 Discover THAINESS/ท่องเที่ยววิถีไทย ๒๕๕๘*. สืบค้นเมื่อ 16 เมษายน 2558 จาก <http://www.tatreviewmagazine.com/>

mobile/index.php/menu-read-tat/219-12015-discover-thainess.

- ข้าวทองเที่ยว. (2542). ผักบุ้งเหิรฟ้าพิษณุโลกดั่งข้ามฟ้าถึงสิงคโปร์. *อนุสาร อ.ส.ท.*40(5), 35.
- คณะกรรมการนโยบายการท่องเที่ยวแห่งชาติ. (2554). *แผนพัฒนาการท่องเที่ยวแห่งชาติ พ.ศ. 2555-2559*. กรุงเทพฯ: กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา.
- คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ. (2542). *วัฒนธรรมพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดพิษณุโลก*. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- คณะลูกเสือจังหวัดพิษณุโลก. (2514). *พิษณุโลก สองแคว*. พิษณุโลก: ม.ป.พ.
- จิราภรณ์ สถาปนาวรรณนะ, วติน ปัญญาจรตระกูล และราม วัชรประดิษฐ์. (2554). *การวิจัยเอกสารประวัติศาสตร์ เรื่อง เที่ยวเมืองพระร่วง พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งดำรงพระยศสยามมกุฎราชกุมาร พ.ศ. 2450*. พิษณุโลก: ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร.
- เจดสิริ รังทอง. *อดีตอาจารย์โรงเรียนเฉลิมขวัญสตรีและเจ้าของกิจการในเครือวังทอง*. (22 มีนาคม 2558). สัมภาษณ์.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระยา. (2513). *นิทานโบราณคดี*. พระนคร: ศิลปาบรรณาการ.
- เดลินิวส์. (2555). "นโยบาย 66/23". สืบค้นเมื่อ 23 มีนาคม 2558 จาก http://www.dailynews.co.th/Content/Article/120596/นโยบาย+66_23.
- ทวี บูรณเขตต์. *ผู้มีผลงานดีเด่นทางวัฒนธรรม ประจำปี พ.ศ. 2526*. (5 พฤศจิกายน 2557). สัมภาษณ์.
- ทวยเทพ ถวัลย์ภิญโญ. (2542). พรรณไม้...ไร่ดอก. *อนุสาร อ.ส.ท.*40(1), 122-123.
- ชงทอง จันทรางศุ. (2554). *ยังหอมมิรู้หาย ที่รฤกในการเสด็จพระราชดำเนินพระราชทานเพลิงศพ นางสุคนธ์ จันทรางศุ*. กรุงเทพฯ: ม.ป.พ.
- ชนพงษ์ บุญญะฤทธิ์. *อดีตอาจารย์ประจำคณะบริหารธุรกิจ เศรษฐศาสตร์ และการสื่อสาร มหาวิทยาลัยนเรศวร และอดีตผู้บริหารโรงแรมราชพฤกษ์*. (25 มีนาคม 2558). สัมภาษณ์.
- ศศิธร นพรัตน์. (2553). *ยุทธวิธีของเวียดกงในสงครามเวียดนาม ค.ศ. 1965-1975*. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศิลปากรสาขาวิชาประวัติศาสตร์ศึกษา.
- บุญทรัพย์ เลิศจรจุฑ. *นายกสมาคมธุรกิจการท่องเที่ยวพิษณุโลกและประธานสภาอุตสาหกรรมท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย พิษณุโลก*. (1 ตุลาคม 2558). สัมภาษณ์.

- ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง. (2556). "ร่องกล้า" ชุมชนท่องเที่ยวต้นแบบสู่การรับรู้ของสาธารณะ.
ประชาคมวิจัย.19(112), 57.
- ปราโมทย์ ทัศนาศูวรรณ. (2508). เทียวเฟื่องเมืองสองแคว. *อนุสาร อ.ส.ท.* 5(6), 18-27, 61-68.
- ปราโมทย์ ทัศนาศูวรรณ. (2520). *เที่ยวทั่วไทย ชุดที่ 2*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ.
- ปฏิทินการท่องเที่ยว. (2541). *อนุสาร อ.ส.ท.* 39(2), 28.
- พิจิตร กุลละวณิชย์. (2554). ยอดกษัตริย์จอมทัพไทย. ในคณะองคมนตรี(บรรณาธิการ).
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกับคณะองคมนตรี (น. 168-179). กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้น
ติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- พิษณุโลกฮอตนิวส์. (2558). *หนาวนี้ ททท. ชวนเที่ยวพิษณุโลกชมกุศุดอกไม้สายหมอก*. สืบค้น
เมื่อ 20 มกราคม 2559, จาก
<http://www.phitsanulokhotnews.com/2015/11/01/76260>.
- ภัทรา ตักดีศรีพานิชย์. (2554). *การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมเมืองพิษณุโลก
พ.ศ. 2500-2542*. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศิลปากรสาขาวิชา
ประวัติศาสตร์ศึกษา.
- แมนแฟร็ด สเตเกอร์. (2553). *โลกาภิวัตน์: ความรู้ฉบับพกพา [Globalization: A Very Short
Introduction]*. (วรพจน์ วงศ์กิจรุ่งเรือง, ผู้แปล). กรุงเทพฯ: โอเพน เวิลด์ส์. (ต้นฉบับ
พิมพ์ปี ค.ศ. 2009).
- มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2496). *เรื่องเที่ยวเมืองพระร่วง พิมพ์ในงาน
พระราชทานเพลิงศพ นายกำธร เทพหัสดิน ณ อยุธยา (พิมพ์ครั้งที่ 3).*
พระนคร: โรงพิมพ์ธนาคารออมสิน.
- มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2516). *ลิลิตพายัพ*. กรุงเทพฯ: ศึกษาภัณฑ์
พานิชย์.
- วรภพ ชาบาง. *มัคคุเทศก์ท้องถิ่น*. (16 มิถุนายน 2558). สัมภาษณ์.
- สำนักงานจังหวัดอ่างทองกลุ่มงานข้อมูลสารสนเทศและการสื่อสาร.(2556). (ร่าง) *รายงาน
การศึกษาแนวทางการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวที่มีศักยภาพของประเทศ (เอกสาร
ประกอบการประชุม VDO Conference)*. สืบค้นเมื่อ 24 มีนาคม 2558, จาก
[http://www.angthong.go.th/2554/component/search/?searchword=รายงานส่วน
ที่&ordering=newest&searchphrase=all](http://www.angthong.go.th/2554/component/search/?searchword=รายงานส่วนที่&ordering=newest&searchphrase=all).
- สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ. (2547). *สมโภชพระพุทธชินราช เนื่องในโอกาสอนุรักษ
เปิดทอง วันที่ 19 ธันวาคม 2547*. กรุงเทพฯ: สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ.
- สุรจิตร จามรมาน. (2530). *เรือแข่ง...แข่งเรือ*. *อนุสาร อ.ส.ท.* .28(3), 35-44.

- สุลักษณ์ ศิวรักษ์. (2550). *ย้าย่าง หนทางไทย ของ ส.ศิวรักษ์*. กรุงเทพฯ: ตีพิมพ์สยาม.
- เสรี พงศ์พิศ. (2547). *ร้อยคำที่ควรรู้*. กรุงเทพฯ: เจริญวิทย์การพิมพ์.
- หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (2504). *เรื่องเงินค่าเช่าเครื่องบินไปเปิดทางสายพิษณุโลก-หล่มสัก*,
คค. 0202.8.7/439.
- หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (2519). *พันเอกสมชาย หิรัญกิจ ผู้อำนวยการองค์การส่งเสริมการ
ท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ซึ่งแจ้งถึงแผนการพัฒนากการท่องเที่ยวของประเทศไทย
ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 4, ข1/25 ตุลาคม พ.ศ. 2519.*
- หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (2524). *ข่าวทำเนียบรัฐบาล กองงานโฆษณา สำนักงานเลขาธิการ
นายกรัฐมนตรี เรื่องรองนายกรัฐมนตรีได้ไปตรวจเยี่ยมโรงพยาบาลและประชุม
ร่วมกับธุรกิจการท่องเที่ยวภาคเอกชนที่จังหวัดพิษณุโลก, ข2/สร/2523/390.*
- หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (2525). *งานแสดงศิลปวัฒนธรรมแห่งชาติที่จังหวัดพิษณุโลก, ข1/23
ตุลาคม 2525.*
- อนุวิทย์ เจริญศุกกุล. (2506). *หกชั่วโมงที่...พิษณุโลก. อนุสาร อ.ส.ท. 3(12), 34-38, 43-44.*
- อภิรักษ์ บัวหนักดี. (2530). *วันดอกไม้บานลานภูร่องกล้า. อนุสาร อ.ส.ท. 28(3), 81-93.*
- อาทิตย์ จันทเทศ. (2544). *พิชิตแก่งลำน้ำเข็กที่เมืองสองแคว. อนุสาร อ.ส.ท. 42(3), 109-118.*